

चतुर्षु हस्तेषु चतुरस्रविन्यासभेदाच्चतुर्विंशतिसंख्याका एव
मूर्तिभेदा भवन्ति । “स्यान्नान्तमेकादिचत्वारिंशतः
संख्याविभेदाः” लीला० उक्तदिशा १।२।३।४। २४संख्या
इति तद्वृत्तौ उक्तम् ।

चतुर्विद्या स्त्री चतस्रः विद्या संज्ञात्वात् कर्म० । १।१।१।२।
सामाययिष्यासु विद्यासु । चतस्रोवेदरूपा विद्यायस्य ।
२।चतुर्वेदाभिज्ञे । ततः स्वार्थे चतुर्वर्गा० ध्वञ् शत-
शतिका० उभयपदद्वयः । चातुर्वेद्य चतुर्वेदाभिज्ञे
चतुर्विध त्वि० चतस्रो विधा अस्य । चतुःप्रकारे “एव षोडश-
हितो धर्मात्राज्ञस्य चतुर्विधः” । “पारुष्यमन्तं चैव
पैशुन्यञ्चापि सर्वशः । असम्बन्धप्रलापस्य बाह्यमयं स्या-
च्चतुर्विधम्” इति च शतुः । चतुर्विधशरीराणि (शरीरा-
युजाण्डजस्ते दजोद्भिज्जाख्यानि) धृत्वा सक्ता सहस्रशः ।
सुकृतान्मानवोभूत्वा ज्ञानी चेन्मात्रमाप्नुयात्” शब्दार्थ-
चि० छतवाक्यम् ।

चतुर्वीज न० समाहारद्वयः । “मेधिकाचन्द्रमूरश्च कणा
जाज्ञी यवानिका । एतच्चतुष्टय युक्तं चतुर्वीजमिति
कृतम्” भावप्र० उक्ते वीजचतुष्टये । “तच्चूर्णं भक्षितं
नित्यं निहन्ति पवनामयान् । अजीर्णं शूलमाध्मानं
पार्श्वगूढं कटिव्याघ्रम्” भावप्र० तद्वृत्तौ उक्ताः ।

चतुर्वेद पु० चत्वारोवेदाः प्रातिपादका अस्य, चतुरो वेदान्
वेत्ति अधीते वा विद-अण् उप० सु० वा । १।परमेश्वरे
“चतुर्वेदश्चतुर्होत्रश्चतुरात्मा सनातनः” हरिवं० २२।८८० ।
२।चतुर्वेदाभिज्ञे च । ततः स्वार्थे प्रज्ञ् । चतुर्वेदसोभय
पदद्वयः । चातुर्वेद्य तदर्थे पु० ।

चतुर्वेदविद पु० चतुरो वेदान् वेत्ति विद-क्विप् इत्० ।
१।विष्णौ “चतुरात्मा चतुर्भावश्चतुर्वेदविदेकपादु” विष्णुसं० ।
२।चतुर्वेदाभिज्ञमात्रं च ।

चतुर्व्यूह पु० चत्वारो व्यूहा अस्य । १।विष्णौ “चतुर्व्यूह-
श्चतुर्गतिः” विष्णुसं० । “शरीरपुरुषः, कण्डः पुरुषोवेद
पुरुषो महापुरुषः इयि बह्वृचोपनिषद्वक्ताश्चत्वारो व्यूहा
अस्येति चतुर्व्यूहः” भा० । “चतुरात्मा चतुर्व्यूहः”
विष्णुसं० । “हृदप्रादिकार्याधि” चत्वारो व्यूहा विभागा
वासुदेवसङ्कर्षणप्रद्युम्नानिरुद्धसंज्ञा सूक्तयो यस्य सः” भाष्य-
म् । उभयविधव्युत्पत्तियोगात् द्विनामतया द्विधा प्रयोगः ।
तथा । “व्यूहात्मानश्चतुर्धा वै वासुदेवादिमूर्तिभिः ।
हृदप्रादीन् प्रकोरोव्येष विश्वतात्मा जनार्दनः” इति
विष्णुसं० । शार्ङ्गश्रुत्यपराधे च “मूलकारणं वासु-

देवाख्यं व्यूहसङ्कोक्तम्” द्वितीया पृथिवी मूर्द्धा
शेषाख्या धारयत्यधः । तामसी सा समाख्याता तिर्य-
क्ता सप्तपाश्विता । तृतीया कर्म कुरुते प्रजापालन
तत्परा । सत्वोद्विक्ता तु सा ज्ञेया धर्मसंस्थान
कारिणी । चतुर्थी जलमध्यस्था शक्ते पद्मगतत्वगा ।
राजस्यास्तद्वृत्तः भर्गं सा करोति सदैव हि” ।
पाङ्क्त्यो २।मोक्षशास्त्रे । तत्र हि हेयं हानं हेयहेतुः
हानोपायश्चेति चत्वारो व्यूहाः प्रतिपाद्याः सन्ति ।
तत्र विविधैः दुःखं हेतुम् । तदत्यन्तनिवर्तकहानम् ।
प्रकृतिपुरुषसंयोगद्वारा चाविवेको हेयहेतुः । विवेक-
ख्यातिस्तु हानोपाय इति । ३।चिकित्साशास्त्रे च न० ।
तत्र च रोग व्यारोग्यं रोगनिदानं भैषज्यमिति चत्वा-
रो व्यूहा उक्ताः इति तस्य तथात्वम् ।

चतुर्होत्रयन(ण) त्वि० चत्वारोहायना अस्य । चतुर्धर्माङ्गवे
जन्तौ वयोवाचित्वे स्त्रियां ङीप् णत्वञ्च । वयोऽ न्यत्व
न ङीप् णत्वं वा । चतुर्होत्रमा शाब्दा ।

चतुर्होत्र पु० कर्म० । चतुर्वेदोक्तहोमचतुष्टयकारिषु होत्रेषु
“चतुर्होतार व्याप्रियश्चातुर्भासानि नीविटः” अथ०
१।१।७।१८। चतुर्होत्राणां कर्म अण् । चातुर्होत्र तत्-
कृतकर्मणि । “चतुर्भुजश्चतुर्भूतिश्चातुर्होत्रप्रयत्नक”
हारय० २७८ अ० ।

चतुर्होत्र पु० चत्वारि होत्राणि होमा प्रीत्यर्था अस्य ।
१।विष्णौ परमेश्वरे । चतुर्वेदश्चतुर्होत्रश्चतुरात्मा सनातनः”
हरिवं० २२।८८० ।

चतुर्होत्रक न० चत्वारि होत्राणि यत्र कर्मणि कप् । च-
तुर्होत्रविधायके चतुर्वेदे “तथा चतुर्होत्रकविद्यया
च” भाग० ७।१।२८।

चतुल्ल त्वि० चत-उल्लच् । स्थापयितरि संक्षिप्तसा० ।

चतुश्चक्र न० रुद्रयामलोक्ते दीक्षाङ्गे मन्त्रशुद्धिज्ञापके चक्रभेदे
यथा “चतुश्चक्रं प्रवक्ष्यामि शृणु पार्वतीवल्लभ” । वाम-
दक्षिणयोगेन रेखाप्रक्षकमालिखेत् । पूर्वपश्चिमभेदेन पञ्च
रेखाः समालिखेत् । चतुष्कोष्ठे दक्षभागे चतुष्कोष्ठे च
मन्त्रवित् । तदधश्च चतुष्कोष्ठे महापस्ये चतुर्गृहं ।
प्रलिखेत् क्रमशश्चाद्ये चतुर्भुजान्द्वयमध्यगे । क्षिप्रश्च
शीतलं जम्बं सिद्धञ्चापि ततः परम् । अकारश्च उकारश्च
लृमोकारं ततः परम् । क्षिप्रस्थमिति वर्णं च शीत-
लस्यं शृणु प्रभो ! । अकारश्च उकारश्च लृमोकारं
ततः परम् । तद्वीजप्रगेहस्य वर्णं शृणु महाप्रभो !